

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ

ΤΕΣΣΕΡΑ ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Προβληματισμοί και παρατηρήσεις για τη λειτουργία
της νεολιθικής ειδωλοπλαστικής*

Προσφάτως έχει επισημανθεί ότι η προϊστορική αρχαιολογία στην Ελλάδα υπήρξε *Θεσσαλοκεντρική*¹. Πράγματι, από τις αρχές του αιώνα μας μέχρι και σήμερα η προϊστορική έρευνα στη Θεσσαλία είναι διαρκής² και ανέδειξε την εύφορη πεδιάδα της ως το χώρο ενός σημαντικότετου Βαλκανικού και Ευρωπαϊκού νεολιθικού πολιτισμού³. Ωστόσο η γνώση μας για τη Θεσσαλική νεολιθική κοινωνία δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί πλήρης, καθώς παρατηρούνται δύο τουλάχιστον βασικά προβλήματα. Το πρώτο, που εκτείνεται και πέρα από τα γεωγραφικά όρια της Θεσσαλίας, είναι γενικά η ερμηνευτική προσέγγιση των μη παραγωγικών δραστηριοτήτων της προϊστορικής κοινό-

* Στον καθηγητή Γ. Χουρμουζιάδη και στον έφορο Δρ. Κ. Γαλλή, που διάβασαν το χειρόγραφο της εργασίας μας, οφείλουμε θερμές ευχαριστίες για τις υποδείξεις τους. Επίσης στις Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ΙΓ' και ΙΕ', Βόλου και Λάρισας και στην Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών Αθήνας, για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης των τεσσάρων ειδωλίων. Ιδίως τις επιμελήτριες αρχαιοτήτων Α. Ζαούρη, Β. Αδρύμη-Σισμάνη και Β. Ροντήρη. Ακόμη ευχαριστούμε θερμά τους Ν. Ευστρατίου, λέκτορα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ρ. Halstead, λέκτορα Πανεπιστημίου Sheffield, Δρ. Αδ. Σάμψων, προϊστάμενο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, Δρ. Ευαγ. Σκαφιδά, Γ. Τουφεξή, επιμελητές αρχαιοτήτων και το Γ. Ζιάκα, φιλόλογο για τη συμβολή τους σε θέματα βιβλιογραφίας. Τέλος τον Ι. Διαμαντόπουλο, σχεδιαστή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για το χάρτη και τα σχέδια της μελέτης.

1. Γραμμένος Δ., *Νεολιθικές έρευνες στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία*, Αθήναι 1991, 17

2. Γαλής Κ., "Ατλας Προϊστορικών οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας", Λάρισα 192, 13 κ.ε.

3. Ο όρος "πολιτισμός" χρησιμοποιείται με τη σημασία της πολιτισμικής ενότητας βλ. Γραμμένος Δ., "Η έννοια της πολιτιστικής ομάδας στη Νεολιθική εποχή της νότιας Βαλκανικής" (ΜΝΙΙΙ και ΝΝ), *Θρακική Επετηρίδα*, 7, κ.ε.: 1987/1990, 53 κ.ε. Ευστρατίου Ν., "Ο Πολιτισμός της Παραδημής-Προβλήματα ορισμού", *Θρακική Επετηρίδα*, ό.π., 65 κ.ε.

τητας¹, αλλά και ειδικότερα η ικανοποιητική ερμηνεία των ειδωλίων. Το δεύτερο έχει σχέση ιδιαίτερα με την εμμονή της αρχαιολογικής έρευνας στην ανατολική Θεσσαλία, αποτέλεσμα της οποίας είναι η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης για τη δυτική. Μικρή προσφορά στην προαναφερθείσα προβληματική αποτελεί η παρούσα μελέτη τεσσάρων ανθρωπόμορφων πήλινων ειδωλίων από τη Νεολιθική Θεσσαλία και η αναφορά ορισμένων σχέσεων και παρατηρήσεων για τη λειτουργία της νεολιθικής ειδωλοπλαστικής.

I.

Οι ισχνές νεολιθικές ενδείξεις της δυτικής Θεσσαλίας, συγκεκριμένα από τον ευρύτερο χώρο των Τριγώνων ως την περιφέρεια του Φαναρίου, είχαν άστοχα αποδοθεί από τους Wace-Thompson στην ύπαρξη μιας ζώνης πυκνών δασών², άποψη που αμφισβητήθηκε έντονα ήδη το 1928 από τον Γ. Μυλωνά³. Το ανασκαφικό υλικό της Μαγουλίτσας στην Καρδίτσα⁴ ενίσχυσε την υπόθεση του Μυλωνά. Οι νεότερες έρευνες⁵, παρόλο που είναι αρκετά περιορισμένες σε σύγκριση με την υπόλοιπη Θεσσαλία, έχουν αλλάξει αυτή την εικόνα και σε γενικές γραμμές πιστεύεται ότι το δυτικό τμήμα, διατηρώντας πιθανώς ένα τοπικό χαρακτήρα⁶, ακολουθεί την εξέλιξη της ανατολικής περιοχής.

Από τη σχεδόν άγνωστη ως τώρα πεδιάδα των Τριγώνων⁷, αν εξαιρέσουμε

1. Για τις μη παραγωγικές δραστηριότητες και τα προβλήματα ερμηνείας τους βλ. Χουρμούζιάδης Γ., *Το νεολιθικό Διμήνι, Προσπάθεια για μια νέα προσέγγιση του νεολιθικού υλικού*, Βόλος 1979, 47 κ.ε.

2. Wace A. - Thompson M., *Prehistoric Thessaly*, Cambridge 1912, 6 κ.ε.

3. Μυλωνάς Γ., *Η Νεολιθική εποχή εν Ελλάδι*, εν Αθήναις 1928, 8, σημ. 4

4. Παπαδοπούλου Μ., *Μαγουλίτσα: Νεολιθικός συνοικισμός παρά την Καρδίτσα*, *Θεσσαλικά Α'* 1958, 39, σημ. 2 και 3

5. Βλ. Gallis K., *Resultats de 15 années de recherches archéologiques dans la Thessalie Neolithique, Πρόγραμμα και περίληψεις ανακοινώσεων του συνεδρίου "La Thessalie, Quinze années de recherches 1975 - 1990"*, Lyon 17-22 Απριλίου 1990, 21 κ.ε.

6. Η στατιστική ανάλυση της επιφανειακής νεολιθικής κεραμικής της Θεσσαλίας έδωσε τέσσερις κύριες ενότητες: α. τη βορειοανατολική, β. τη νοτιοδυτική, γ. την ανατολική-κεντρική και δ. την δυτική-κεντρική, οι οποίες έχουν μεταξύ τους αισθητή διαφορά. Βλ. Ροντήρη Β., *Επιφανειακή κεραμική νεολιθικών θέσεων της Θεσσαλίας: κατανομή στο χώρο*, *Ανθρωπολογικά* 8, 1985, 64

7. Ο Κούργουλιος Αθαν. στο 2^ο Συμπόσιο Τριγωνικών Σπουδών, Τρίγωνο 9-11 Νοεμβρίου 1990, ανακοινώνοντας τα συμπεράσματα μιας ολιγόχρονης επιφανειακής έρευνας στις νεολιθικές θέσεις της πεδιάδας των Τριγώνων, που κύριο στόχο είχε να επεξεργαστεί αβέβαιες πληροφορίες από διάφορους οικισμούς, έδωσε μια πρώτη σύνθεση των δεδομένων και προβλημάτων της Νεολιθικής στην περιοχή, παρουσιάζοντας ενδεικτικά επιφανειακό υλικό από τις θέσεις (αδημοσίευτη). Από την παρούσα έρευνα χρησιμοποιούμε εδώ ορισμένα τοπογραφικά στοιχεία: Κούργουλιος Α., *Νεολιθικές θέσεις περιφέρειας Τριγώνων (περίληψη)*, *Τριγωνικά* 11, 1991, 481 κ.ε.

τη μικρής έκτασης δοκιμαστική ανασκαφή στο Μεγάλο Κεφαλόβρυσο των Τρικάλων¹ και την διενεργούμενη ανασκαφή του σπηλαίου της θεόπετρας Καλαμπάκας², παρουσιάζουμε ένα μικρό αριθμό ειδωλίων συμβάλλοντας έτσι και στην τοπογραφική μελέτη της περιοχής.

Το πρώτο ειδώλιο (πίν. 2, 3, 4) βρέθηκε το Σεπτέμβριο του 1990, στη μαγούλα "Πλάκες", 2 χιλιόμετρα βορείως του χωριού Γόμφοι της επαρχίας Τρικάλων³ (Αριθμ. ευρετ. συλλογής Τρικάλων Π272/92). Η μαγούλα είναι σχετικά χαμηλή, ανήκει σε ιδιοκτησία του Αθανασίου Κατσαρού και κινδυνεύει άμεσα από την εντατική μηχανική καλλιέργεια. Ένας αγροτικός χωματόδρομος την έκοψε περίπου στο μέσον και έχει καταστρέψει εν μέρει τη στρωματογραφία. Δεν έχει ανασκαφθεί, ωστόσο από την επιφανειακή κεραμεική έχουν επιβεβαιωθεί οι φάσεις⁴. Αρχαιότερη Νεολιθική II ή Πρωτοσέσκλο: μονόχρωμη κεραμεική με χαρακτηριστικές δακτυλιόσχημες βάσεις⁵, μελανοστεφής (black topped), ποικιλόχρωμη, Αρχαιότερη Νεολιθική III ή Προσέσκλο: εγχάρακτη με νυχιές, Σέσκλο III: πιθανώς Α3Β, Τσαγγλί-Λάρισα: πρωτογκρίζα (protogrey), Αράπη: μαύρη εξωτερική επιφάνεια και ερυθρή εσωτερική, Διμήνη III ή Οτζάκι: λευκή σε στιλπνό κόκκινο- Β3α(1). Επίσης κεραμεική με πλαστική διακόσμηση, πιθανώς της νεότερης νεολιθικής.

Το ειδώλιο είναι γυναικείο, φυσιοκρατικό της ομάδας Τ.ΙΙΙ.γ., σειρά β' σύμφωνα με την τυπολογία του Γ. Χουρμουζιάδη⁶, που αποδίδει περίοπτες μορφές καθισμένες στο έδαφος, με πόδια αναδιπλωμένα. Λείπει το κεφάλι και το δεξί πόδι από το γόνατο. Δεν αποδίδονται χέρια. Ο πηλός είναι κα-

1. ΑΔ 22, 1967. Χρονικά Β2, 300 κ.ε., πίν. 197 β

2. Κυπαρίσση-Αποστολικά Αικ., Προϊστορική κατοίκηση στο σπήλαιο της Θεόπετρας, Τρικαλινά 11, 1991, 205 κ.ε.

3. Βλ. Ζιάκας Γ., Οι Νεολιθικοί συνοικισμοί στην πεδιάδα των Τρικάλων, Θεσσαλικά Χρονικά ΙΓ, 1980, 486 κ.ε., όπου γίνεται απλή αναφορά και περιγραφή του φυσικού χώρου της μαγούλας. Η εύρεση του ειδωλίου οφείλεται στη δίδα Μαρία Καραχρήστου, την οποία και από εδώ ευχαριστούμε θερμά 278 σημ. 7.

4. Βλ. Για τα ταξινομικά σχήματα της Θεσσαλικής κεραμεικής βλ. Κωτσάκης Κ., Κεραμεική τεχνολογία και κεραμεική διαφοροποίηση, Θεσσαλονίκη 1983, 253 κ.ε. Γαλλής Κ., 1990, 39 κ.ε. (Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική), 49 κ.ε. (Νεότερη Νεολιθική - Χαλκολιθική)

5. Πρβλ. Χουρμουζιάδης Γ., Η διακεκοσμημένη κεραμεική της Αρχαιότερας Νεολιθικής περιόδου εις την Θεσσαλίαν, ΑΕ 1971, πίν. 29α, ιδίως α, β

6. Χουρμουζιάδης Γ., Η Ανθρωπόμορφη ειδωλοπλαστική της Νεολιθικής Θεσσαλίας (προβλήματα κατασκευής, τυπολογίας και ερμηνείας), Βόλος 1973, 119 κ.ε. Χρησιμοποιούμε την τυπολογική κατάταξη του Γ. Χουρμουζιάδη διότι είναι η μόνη δημοσιευμένη, η οποία έλαβε υπόψη το σύνολο των νεολιθικών ειδωλίων της Θεσσαλίας. Βέβαια ο αριθμός των γνωστών ειδωλίων από το 1973 ως σήμερα έχει κατά πολύ αυξηθεί, αλλά δεν έχει προταθεί για το σύνολό τους καμιά νεότερη τυπολογία.

θαρός, ερυθρού χρώματος. Φέρει στίλβωση κι έχει αρκετά αποκρούσματα. Το σωζόμενο ύψος είναι 0,040 μ. Οι ανατομικές λεπτομέρειες και οι σαρκικές αναδιπλώσεις δηλώνονται με εγχαράξεις, ενώ οι μαστοί με συνεχή διόγκωση του στέρνου. Η κοιλιά είναι επίσης διογκωμένη. Μια κάθετη εγχάραξη διαχωρίζει τα πόδια και αποδίδει σχηματικά τη γενετική σχισμή. Τα πόδια είναι διπλωμένα ως τα γόνατα και προς τα κάτω κάθετα, σχηματίζοντας ορθή γωνία με τους μηρούς¹. Οι αρθρώσεις των γονάτων δηλώνονται εγχάρακτα αλλά δεν διακρίνεται πέλμα.

Η φυσιοκρατική διάθεση και η σωστή αναλογία όγκων συνδυάζεται με σχετικά έντονη ευρυγλουτία χωρίς να δίνει αφύσικη εντύπωση. Παρά την αφαιρετική του τάση και τον σχεδόν μικρογραφικό χαρακτήρα του έργου, το πλάσιμο είναι επιμελημένο και αναπαριστά με επιτυχία μια καθισμένη μορφή, που θυμίζει τους τύπους των γυναικών στις παραδοσιακές κοινωνίες του Θεσσαλικού κάμπου.

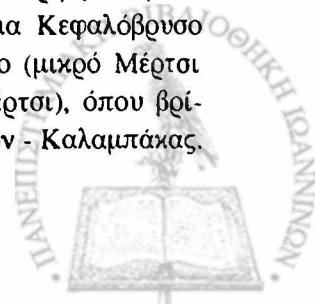
Με βάση τα τυπολογικά χαρακτηριστικά, το ειδώλιο πρέπει να χρονολογηθεί στην Αρχαιότερη ή Μέση Νεολιθική. Δυστυχώς το δείγμα της επιφανειακής κεραμικής, που αναφέρθηκε, δεν επαρκεί για μια πιο συγκεκριμένη χρονολόγηση. Παρόλο που αντιπροσωπεύονται και οι δύο φάσεις, Αρχαιότερη και Μέση, από τη δεύτερη δεν έχουμε αρκετές ενδείξεις.

Ένα ζεύγος ειδωλίων προέρχεται από το Μεγάλο Κεφαλόβρυσο (Κεφαλόβρυσο Ι)², μια μαγούλα χαμηλή, περιμέτρου 230 περίπου μέτρων, γνωστή και ως “Μαγούλα Χατζιάρα”, 9 χιλιόμετρα ΒΔ της πόλης των Τρικάλων και παράλληλη προς τη σιδηροδρομική γραμμή Τρικάλων-Καλαμπάκας. Τα ει-

1. ό.π., 120, εικ. 17, σειρά τρίτη — όπως το δεύτερο σχέδιο

2. Για τη μαγούλα Κεφαλόβρυσο βλ. από την πρόσφατη βιβλιογραφία: Treuil R., *Le Néolithique et le Bronze ancien Egéens, Les problèmes stratigraphiques et chronologiques, les techniques, les hommes*, Paris 1983, 425, 427 και 458· Halstead P., *Strategies for survival. An Ecological approach to Social and Economic change in the Early Farming communities of Thessaly N. Greece*, Cambridge 1984 (αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή Παν/μιο Cambridge), πίν. 6.1, αριθ. καταλόγου 631· Otto B., *Die verzierte Keramik der Sesklo-und Diminikultur Thessaliens*, Mainz am Rhein 1985, 53, 55

Η ονομασία Κεφαλόβρυσος Ι Τρικάλων είναι, κατά τη γνώμη μας, προτιμότερη, διότι μέσα στην κοινοτική περιοχή του χωριού Μεγάλο Κεφαλόβρυσος εντοπίστηκε και δεύτερη νεολιθική θέση, στην τοποθεσία «Αμπέλια», πρώην αμπέλι Νεστοράκου, περίπου 1500 μέτρα δυτικά του χωριού και 1200 μέτρα ΝΑ της πρώτης μαγούλας, η οποία έδωσε κεραμική της Αρχαιότερης Νεολιθικής βλ. Ζιάκας Γ., 1980, 482 κ.ε. Επίσης επικρατεί σύγχυση και για την ακριβή θέση του Κεφαλόβρυσου Ι. Βλ. Halstead P., ό.π. σημ. 26 του καταλόγου. Με το όνομα Κεφαλόβρυσος υπάρχουν δύο σύγχρονα τοπωνύμια στην επαρχία Τρικάλων. Το Κεφαλόβρυσος (μικρό Μέρτσι κατά την παλαιότερη ονοματοθεσία) και το Μεγάλο Κεφαλόβρυσος (τρανό Μέρτσι), όπου βρίσκονται και οι θέσεις Κεφαλόβρυσος Ι και ΙΙ, αριστερά της εθνικής οδού Τρικάλων - Καλαμπάκας.

δώλια βρέθηκαν από τον Γ. Ζιάκα¹. Το ένα είναι ανδρικό (πίν. 5α) και το άλλο γυναικείο (πίν. 5β).

Το ανδρικό ανήκει στον τύπο I, ομάδα Φ(Τ.Ι.Φ.), σειρά α², που αποδίδει σχηματοποιημένες φαλλικές μορφές. Παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου του³. Σωζόμενο ύψος 0,040 μ. Είναι στατικό, με άτεχνη κατασκευή και πηλό μέτριας ποιότητας. Διακρίνεται για τις δυσαναλογίες των όγκων του. Το μέγεθος του κεφαλιού είναι σχεδόν ίσο με το υπόλοιπο σώμα.

Στο πρόσωπο τα μάτια δηλώνονται εγχάρακτα ενώ η μύτη είναι συμπαγής και υπερφυσική, σα να πρόσθεσε ο κατασκευαστής του μια ελάχιστα δουλεμένη μάζα πηλού ανάμεσα στα μάτια. Τα χέρια αποδίδονται ως φτεροειδείς εξοχές με έντονη, αντίθετη κλίση μεταξύ τους. Ο κορμός είναι κυλινδρικός χωρίς καμιά δήλωση ανατομικών λεπτομερειών. Δεν διαμορφώνονται πόδια, αλλά από το κέντρο της βάσης φύεται μία φαλλοειδής απόληξη, όπως ερμηνεύεται για τα ειδώλια αυτού του τύπου από τον Γ. Χουρμουζιάδη, η οποία είναι και το μοναδικό στοιχείο που δηλώνει το φύλο του.

Το γυναικείο ειδώλιο ανήκει στην ομάδα Τ.ΙΙΙ.α., σειρά γ⁴, η οποία παριστάνει κυοφορούσες γυναίκες με μαστούς αλλά χωρίς χέρια⁴. Παρουσιάζει τάση για αφαίρεση αλλά το γενικό σχήμα του ειδωλίου είναι απολύτως ευδιάκριτο. Σωζόμενο ύψος 0,039 μ. Εικονίζεται σε όρθια στάση. Λείπει το κεφάλι. Έχει κιονόσχημο ψηλό λαιμό και κορμό συμπαγή με τα κάτω άκρα χωρίς να διαχωρίζεται η μέση. Ο πηλός είναι καλής ποιότητας.

Οι μαστοί είναι υπερμεγέθεις και αναπτύσσονται με την πλαστική διαμόρφωση του στέρνου, έχοντας φυσιοκρατικό χαρακτήρα. Μικρή σφαιρική διόγκωση παρατηρείται στην κοιλιακή χώρα και στο υπογάστριο. Δεν υπάρχουν χέρια. Τα πόδια είναι κάθετα, σχηματοποιημένα, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες, σε σωστές όμως αναλογίες με τον κορμό. Η μόνη υπερβολή του ειδωλίου θα εντοπιζόταν ίσως στο κεφάλι που, υπολογίζοντας από την απόδοση του λαιμού, πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλο και δυσανάλογο σε σχέση με το σώμα. Το όλο σχήμα, πάντως, είναι εμφανώς ανθρώπινο αλλά με έντονη “στεατοπυγία”.

1. Ζιάκας Γ., Αρχαιολογικός και τουριστικός οδηγός Τρικάλων, Τρίκαλα 1976, 4α εικ. β Για πρώτη φορά φωτογραφία τους δημοσιεύτηκε το 1967 σε τοπική εφημερίδα των Τρικάλων. Τα ειδώλια παραδόθηκαν στο Μουσείο Βόλου, επειδή όμως στάθηκε αδύνατο να ταυτιστούν η περιγραφή και η σχεδιαστική τους απόδοση βασίστηκε στο παραπάνω άσχημης ποιότητας εποπτικό υλικό.

2. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 63 κ.ε.

3. ό.π., μοιάζει ιδιαίτερα με το εικονιζόμενο ειδώλιο στον πίν. 4α, που χρονολογείται στην Αρχαιότερη Νεολιθική.

4. ό.π., 99 κ.ε.

Η κυοφορία, που χαρακτηρίζει τον τύπο αυτό, δηλώνεται κυρίως με τη διόγκωση των μαστών και της κοιλιακής χώρας. Πιθανώς ο ειδωλοπλάστης χρησιμοποίησε τις βιολογικές μεταβολές του γυναικείου σώματος για να τονίσει την εγκυμοσύνη, προσεγγίζοντας το θέμα του με βάση την εμπειρία της παρατήρησης μιας εγγύου, δηλαδή ενός σημαντικού βιολογικού φαινομένου με κοινωνικό αντίκτυπο στην προϊστορική κοινότητα.

Η τυπολογική χρονολόγηση των νεολιθικών ειδωλίων, τουλάχιστον για τις δύο πρώτες διαιρέσεις της Νεολιθικής, την Αρχαιότερη και τη Μέση, είναι επισφαλής. Δεν υπάρχει χαρακτηριστική μορφική εξέλιξη, η οποία να επιτρέπει κατάταξη στην Αρχαιότερη ή Μέση φάση σε μη στρωματογραφημένα ευρήματα, αφού και η ανασκαφική εικόνα σε πολλές περιπτώσεις δεν επαρκεί. Είναι γνωστό ότι η χρήση των νεολιθικών ειδωλίων της Θεσσαλίας έχει μεγάλη διάρκεια ζωής μετά την κατασκευή τους¹. Ένα εδώλιο προηγούμενων περιόδων δεν αντιμετωπιζόταν ως άχρηστο αντικείμενο, αλλά εξακολουθούσε να λειτουργεί στο ιδεολογικό σύστημα της κοινότητας. Αντίθετα, σταθερό στοιχείο χρονολόγησης αποτελεί η διακόσμηση, για όσα φυσικά διαθέτουν, η οποία ακολουθεί τους καθιερωμένους ρυθμούς της κεραμικής.

Τα παρουσιαζόμενα ειδώλια του Κεφαλόβρυσου Ι Τρικάλων, που τυπολογικά εντάσσονται στα παραπάνω όρια, χρονολογούνται με βεβαιότητα στην Αρχαιότερη Νεολιθική, δεδομένου ότι η στρωματογραφική τομή στην κορυφή της μαγούλας έδωσε οικιστικές φάσεις, αντίστοιχες του Προσέσκλου και Πρωτοσέσκλου, χωρίς να φτάσει σε στέρεο έδαφος². Ο Δ. Θεοχάρης πίστευε πως ένα μέρος των αδημοσίευτων ακόμη ειδωλίων της ανασκαφής ανάγεται στην προκεραμική περίοδο³. Από τα ειδώλια του Κεφαλόβρυσου Ι που περιγράψαμε, τεχνικά ατελέστερο είναι το ανδρικό. Ωστόσο δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε οποιαδήποτε σχέση με τη λεγόμενη προκεραμική παράδοση⁴. Υποθέτουμε ότι η μελέτη του συνόλου των ειδωλίων του Κεφαλόβρυσου Ι Τρικάλων θα προσφέρει πολλά στην αναζήτηση των αρχών της ειδωλοπλαστικής τεχνικής κατά τη Νεολιθική εποχή.

1. ό.π., 201, 208 κ.ε.

2. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά Β2, 300. Η επιφανειακή έρευνα του 1990, βλ. 278 σημ. 7, έδωσε και δύο όστρακα της Μέσης Νεολιθικής: ένα με γραμμική διακόσμηση Α3β (linear style) και ένα με ξεστή (scraped ware).

3. Θεοχάρης Δ., Η αυγή της Θεσσαλικής Προϊστορίας, Αρχή και πρώτη εξέλιξη της Νεολιθικής, Βόλος 1967, 85

4. Οι κατασκευαστικές ατέλειες δεν αποτελούν χρονολογικό στοιχείο. Ο Γ. Χουρμουζιάδης εκφράζει ορισμένες αντιρρήσεις για την κατάταξη ειδωλίων στην προκεραμική φάση λόγω της "πρωιμότητάς" τους. Βλ. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 12 κ.ε.

Το τέταρτο πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο (Πίν. 6, 7, 8) βρίσκεται από το 1945 στην κατοχή της οικογένειας Γ. Κ. Ρακατσάνη από το Συκούριο του νομού Λάρισας (Αριθ. 29 καταλόγου αρχαίων αντικειμένων Κ. Γ. Ρακατσάνη, καταχωρημένων στην Εφορεία Αρχαιοπολείων και Αρχαιολογικών Συλλογών Αθήνας). Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τον ακριβή τόπο εύρεσής του αλλά παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της ομάδας των νεολιθικών Θεσσαλικών ειδωλίων και είναι πιθανό να προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή του Συκουρίου ή της ΒΑ Θεσσαλικής πεδιάδας.

Παριστάνει μια καθιστή γυναίκα και ανήκει στην ομάδα Τ.ΙΙΙ.γ. σειρά β', όπως και το ειδώλιο από τη μαγούλα "Πλάκες". Λείπει το κεφάλι και το κάτω μέρος του σώματος. Χρονολογείται στην Αρχαιότερη ή Μέση Νεολιθική. Ο πηλός είναι αρκετά καλός, χρώματος ανοιχτού κεραμόχρωου, με ελάχιστες προσμίξεις. Εξωτερικά έχει δεχτεί μηχανική στίλβωση και σώζει ίχνη υπόλευκου επιχρίσματος. Το διατηρούμενο ύψος είναι 0,053 μ. Οι όγκοι δεν τονίζονται υπερβολικά, οι αναλογίες και το πλάσιμο είναι προσεγμένο, ενώ η όλη του στάση αποπνέει κίνηση. Τα άνω άκρα φύονται από το ύψος των ώμων και λαμβάνουν το σχήμα χεριού, χωρίς τις κανονικές αναλογίες. Είναι πιο παχιά απ' όσο πρέπει και πολύ κοντά, ωστόσο μοιάζουν με ανθρώπινα ζωντανά μέλη. Σε αυτό συμβάλλει και ο τρόπος που αποδίδονται. Είναι ανοιχτά ως φυσική προέκταση του ώμου και της πλάτης. Το δεξί γέρνει ελαφρώς χαμηλά, ενώ το αριστερό πάνω και κάμπτεται προς τα μέσα.

Ο κορμός κλίνει επίσης ελαφρώς εμπρός και δεξιά. Οι ανατομικές λεπτομέρειες δηλώνονται πλαστικά και ακολουθούν τις πραγματικές αναδιπλώσεις ενός καθισμένου σώματος. Παρά την πρόθεση του ειδωλοπλάστη ν' απεικονίσει μια παχύσαρκη μορφή, δεν καταφεύγει σε "στεατοπυγία" και αφαίρεση, αλλά πλάθει αρμονικά τις καμπύλες και τη μέση. Οι μαστοί είναι ευδιάκριτοι, χωρίς περιττό όγκο, και πέφτουν απαλά στην κοιλιά. Η κοιλιακή χώρα είναι σφαιρική, διογκωμένη με φυσικότητα όπως του ανθρώπου που κάθεται. Αποδίδεται ο ομφαλός εμπίεστα, με αιχμηρό αντικείμενο.

Από την κλίση του κορμού υποθέτουμε πως τα πόδια αναδιπλώνονταν με πλάγια κατεύθυνση, ίσως προς τα δεξιά (πίν. 8δ). Δεν γνωρίζουμε αν αυτά ήταν παράλληλα ή διασταυρώνονταν στο γόνατο, δηλώνοντας συγχρόνως και το ηβικό τρίγωνο. Πάντως από την όλη στάση και συγκρινόμενο με άλλα παραδείγματα της ομάδας Τ.ΙΙΙ.γ., σειρά β', οι πιθανότεροι τρόποι αναδίπλωσης των ποδιών είναι οι παραπάνω δύο¹.

Όλες οι ανατομικές λεπτομέρειες ακολουθούν τη συστροφή του σώματος. Συγκεκριμένα οι ωμοπλάτες και η γραμμή που αποδίδει τη σπονδυλική στήλη

1. ό.π. 120, εικ. 17, σειρά πρώτη —σχέδιο πρώτο, σειρά τρίτη— σχέδιο πρώτο

κυρτώνονται έντονα και χαρακτηρίζουν την καθιστή στάση του ειδωλίου (Πίν. 7α). Διακρίνονται ελαφρώς τα ημισφαίρια των γοφών. Το αριστερό είναι περισσότερο ανασηκωμένο από το δεξιό. Ο ειδωλοπλάστης δίνει μεγαλύτερο βάθος στη δεξιά πλευρά, που ορίζεται από τη μασγάλη, το γοφό και το μαστό. Αντιθέτα η αριστερή πλευρά είναι πιο επίπεδη. Ο δεξιός μαστός, παρά το γεγονός ότι φέρει μεγάλο απόκρουσμα, φαίνεται να δηλώνεται κάπως πιο πάνω και λίγο προς τα έξω σε σχέση με τον αριστερό, τονίζοντας την κίνηση του σώματος. Ίσως τα παραπάνω στοιχεία διαγράφουν μια προσπάθεια ανασήκωσης της γυναίκας. Πάντως ο κατασκευαστής του ειδωλίου, ταλαντούχος και μάλλον πεπειραμένος, ξεπέρασε κατά πολύ τον τύπο της καθιστής μορφής στο έδαφος, επιμένοντας στις λεπτομέρειες της κίνησης.

Το ειδώλιο είναι ακέφαλο όπως τα περισσότερα πήλινα ειδώλια. Αυτό συμβαίνει διότι το κεφάλι δουλευόταν χωριστά γύρω από ένα κυλινδρικό επιμήκη πυρήνα και έπειτα συγκολλούνταν στο υπόλοιπο σώμα¹. Δεδομένου ότι ένα ειδώλιο κατασκευαζόταν σε δύο μέρη, είναι πιθανό, με την πάροδο του χρόνου και τη χρήση να αποκολλούνταν. Στο συγκεκριμένο ειδώλιο, στη βάση του λαιμού σώζεται η γραμμή συναρμογής, η οποία μας δίνει και τη διάμετρο του λαιμού, περίπου 0,023 μ. Φαίνεται ακόμη και η οπή, όπου προσαρμοζόταν ένα τμήμα του κυλινδρικού πυρήνα, αόρατο μετά τη συγκόλληση, ώστε να πετυχαίνεται καλύτερη στερέωση της κεφαλής (Πίν. 7β).

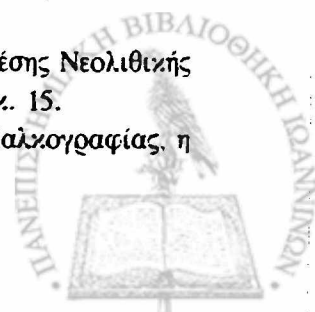
Στο σπάσιμο κάτω από τον ομφαλό είναι εμφανής και η τεχνική κατασκευής του ειδωλίου. Διακρίνεται ένας εσωτερικός τεφρόχρωμος πυρήνας γύρω από τον οποίο ο ειδωλοπλάστης πρόσθεσε σταδιακά τα διάφορα μέρη².

Τα ειδώλια αυτού του είδους, των μη εγκύων γυναικών, έχουν ερμηνευτεί ως παραστάσεις ηλικιωμένων κατοίκων της κοινότητας³. Πιθανώς το κάπως χαλαρό στήθος του περιγραφόμενου ειδωλίου θα μπορούσε ν' αναγνωριστεί ως στοιχείο ηλικιωμένης μορφής. Όμως τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά και η ελλειπής του κατάσταση δεν είναι αρκετά για να προσδιορίσουν την ηλικία. Ίσως η χαλαρότητα του στήθους δεν δήλωνε συγκεκριμένη ηλικία, αλλά ήταν τυχαία ή απλώς αναφερόταν σε μια μη έγκυο γυναίκα, όχι αναγκαστικά ηλικιωμένη. Από κάθε άποψη πάντως απεικονίζεται με φυσιοκρατικό τρόπο μια γυναίκα που κάθεται χωρίς μεγαλοπρέπεια, η οποία θα έδινε αφορμή να τη χαρακτηρίσουμε ως θεότητα.

1. Γαλλής Κ. - Ορφανίδη Λ., Πορτρέτα από τη Νεολιθική Θεσσαλία, *Αρχαιολογία* 38, 1991, 45

2. Όπως για παράδειγμα και σ' ένα γυναικείο ειδώλιο της Αρχαιότερης ή Μέσης Νεολιθικής από τη θέση Άγιος Γεώργιος Λάρισας 3. *ΑΤΑΕ* 65, βλ. Γαλλής Κ. 1992, 89, ειζ. 15.

3. Μαργαίου Χ., Εικονογραφία της Νεολιθικής Εποχής και της πρώιμης Χαλκιογραφίας, η (φαινομενική) σπανιότητα της ανδρικής παρουσίας, *Αρχαιολογία* 41, 1991, 19

II.

Όπως αναφέραμε στην αρχή της μελέτης μας, η ένταξη των νεολιθικών ειδωλίων στο σύστημα της ιδεολογικής συμπεριφοράς και της καθημερινής δραστηριότητας της προϊστορικής κοινότητας αποτελεί ένα ερμηνευτικό πρόβλημα. Από την εποχή του αιμνήστου Χρ. Τσουντα¹ ως τη δεκαετία του '80² δεν έχει σημειωθεί σημαντική εξέλιξη, καθώς η πιο διαδεδομένη υπόθεση δέχεται ότι τα νεολιθικά ειδώλια λειτουργούσαν μέσα στα πλαίσια θρησκευτικών εκδηλώσεων και σχετίζονται με θεότητες και δαιμονικές μορφές. Με αφορμή το προηγούμενο υλικό θα αναφέρουμε ορισμένες σκέψεις και παρατηρήσεις, που ισχύουν κυρίως για τα νεολιθικά ειδώλια της Θεσσαλίας.

Ένα ενδιαφέρον θέμα για την κατανόηση της θέσης του ειδωλίου στους κοινωνικούς και οικονομικούς μηχανισμούς της προϊστορίας είναι η παρουσία ή αντίθετα η απουσία ειδικευμένων ειδωλοπλαστών στην κοινότητα. Προσφάτως έχει υποστηριχθεί ότι ο κατασκευαστής του ειδωλίου ήταν ειδικευμένος τεχνίτης, ο οποίος ίσως ανήκε σε προνομιούχα τάξη³. Η πιο πάνω άποψη έρχεται σε αντίθεση με τα μέχρι στιγμής δεδομένα για την οργάνωση της νεολιθικής οικονομίας. Η ειδίκευση στην παραγωγική διαδικασία πρωτοεμφανίζεται, σε κατασκευαστικό επίπεδο, στο χώρο της διακοσμημένης κεραμικής κατά τη Νεότερη Νεολιθική⁴. Βεβαίως και σ' αυτή την περίπτωση δεν εννοούμε τέτοιου είδους κατανομή, η οποία θα δημιουργούσε κοινωνική διαστρωμάτωση⁵ και θα προϋπόθετε εμπορευματική οικονομία, αλλά απλώς καταμερισμό εργασίας για λειτουργικούς λόγους. Εξάλλου ειδίκευση στη νεολιθική κοινότητα της Θεσσαλίας δεν παρατηρείται ούτε στις κύριες τροφοπρομηθευτικές πρακτικές της γεωργίας και της κτηνοτροφίας⁶, πολύ περιο-

1. Τσουντας Χ., Αι προϊστορικοί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου, εν Αθήναις 1908, 284 κ.ε.

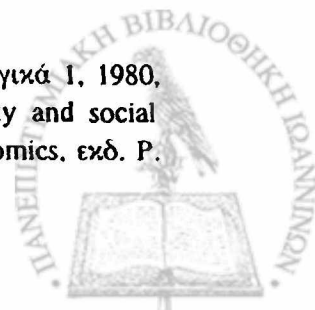
2. Gimbutas M., The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500 - 3500 B.C., Myths and Cult, London 1982, 67 κ.ε. της ίδιας, Mythical Imagery of the Sitagroi Society, στο Renfrew C. - Gimbutas - Elster E.S., Excavations at Sitagroi, A prehistoric Village in Northeast Greece, τόμ. I, Los Angeles 1986, 225 κ.ε. Gimbutas M. et al., Achilleion, A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 B.C., Los Angeles 1989, 171 κ.ε. βλ. και βιβλιοκρισία του Γραμμένου Δ. για τη Gimbutas M. 1986, Μακεδονικά 26, 1987-1988, 395 κ.ε.

3. Κοντορλή-Παπαδοπούλου Λ., Η εποχή του Λίθου στην Ελλάδα, Ερωτήματα και Προβληματισμοί, Δωδώνη ΙΖ, τεύχος 1 1988, 16

4. Χουρμουζιάδης Γ., Ένα ειδικευμένο εργαστήριο κεραμικής στο Νεολιθικό Διμήνι, ΑΑΑ 1977, 207 κ.ε.

5. ό.π., 223 κ.ε.

6. Χουρμουζιάδης Γ., Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής, Ανθρωπολογικά Ι, 1980, α' μέρος, 127. Halstead P., The economy has a normal surplus: economic stability and social change among early Farming communities of Thessaly, Greece, στο Bad Year Economics, εκδ. P.

σότερο δεν είναι δυνατό να υποθέσουμε ανάλογη οικονομική οργάνωση για μη χρηστικά αντικείμενα, όπως τα ειδώλια. Η μελέτη των ειδωλίων του Διμηνίου αποδεικνύει την προηγούμενη θεωρητική μας αντίθεση, εφόσον δεν βρέθηκαν ομοιόμορφα στους διαφόρους χώρους και κατά συνέπεια δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη ειδικευμένων ειδωλοπλαστών στον οικισμό¹. Η ειδωλοπλαστική αποτελούσε προϊόν οικοτεχνικής κατασκευαστικής δραστηριότητας², στην οποία ένα μειωμένο αρχικά ρόλο, ενδεχομένως, έπαιζε η ιδιαίτερη “καλλιτεχνική” τάση ενός ανθρώπου. Ο παράγοντας της προτίμησης και της δεξιοτεχνίας ορισμένου ατόμου σ' ένα συγκεκριμένο είδος τέχνης, αργότερα σε κοινωνίες με πιο σύνθετη δομή, ίσως ήταν καταλυτικός, σε σχέση με τη ζήτηση από την ίδια την κοινότητα, για τη διαδοχή από την οικοτεχνική ανειδίκευτη παραγωγή “έργων τέχνης” στην ειδικευμένη εργαστηριακή παραγωγή τους.

Δυστυχώς οι συνθήκες ανεύρεσης δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αντικειμενικής ερμηνείας των εξωπαραγωγικών αυτών τεχνοσκευασμάτων (artifacts)³. Το μεγαλύτερο ποσοστό των νεολιθικών ειδωλίων προέρχεται από τυχαίες περισυλλογές ή επιφανειακές έρευνες. Έτσι, για το σύνολο του υλικού λείπει η ανασκαφική *in situ* παρατήρηση, ώστε να συνδυαστεί το αντικείμενο με την ενδοκοινωνική χωροοργάνωση του οικισμού προέλευσης. Τέτοιου είδους πληροφορίες θα επέτρεπαν τη στατιστική μελέτη της σχέσης ειδωλίου και συγκεκριμένων χώρων του οικισμού, η οποία θα προωθούσε ενδιαφέρουσες προοπτικές ερμηνείας. Μια ανάλογη έρευνα, σε επίπεδο οικιστικής μονάδας, έδει-

Halstead - J. O. 'Shea, Cambridge 1989, 70 κ.ε. Νεότερες έρευνες αναγνωρίζουν επίσης και σε άλλες περιοχές, εκτός της Θεσσαλίας, μεικτή προϊστορική οικονομία, όπως για παράδειγμα στην Πίνδο, που παραδοσιακά θεωρούνταν κτηνοτροφική ζώνη: βλ. Halstead P., Present to past in the Pindos: Diversification and specialisation in mountain economies, στο Rivista di Studi Liguri, (υπό δημοσίευση), ή στα Δωδεκάνησα: βλ. Σάμψων Α., Η Νεολιθική Περίοδος στα Δωδεκάνησα, Αθήνα 1987, 128

1. Skafida E., Analisi formale e contestuale degli Idoli Neolitici del Sito Dimini in Tessaglia, Thesis, University of Pisa, 1984/85, (αδημοσίευτη), 262 κ.ε. Της ίδιας, Νεολιθικά ανθρωπόμορφα ειδώλια του Διμηνίου, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη Δ. Θεοχάρη (Βόλος 1987), Αθήνα 1992

2. Χουρμουζιάδης Γ., Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής, Ανθρωπολογικά 2, 1981, β' μέρος, 41, 43

3. Χρησιμοποιούμε το νεολογισμό “Τεχνοσκευάσματα” που αποτελεί μετάφραση του πολύ κοινού για τη “νέα αρχαιολογία” όρου: *artifacts*, ο οποίος ανταποκρίνεται καλύτερα στην έννοια του αρχαιολογικού αντικειμένου. Την απόδοση οφείλουμε στο Κ. Κωστάκη που μετέφρασε το σημαντικό θεωρητικό άρθρο του Binford L., Archaeology as Anthropology (1962), Ανθρωπολογικά 2, 1981, 24 κ.ε. Ο ίδιος ο Binford για τα τεχνοσκευάσματα που μεταφέρουν ιδεολογικά στοιχεία του κοινωνικού συστήματος, όπως τα ειδώλια, στο παραπάνω άρθρο του έδωσε τον όρο “*Ideotechnic artifacts*”.

ξε ότι τα νεολιθικά ειδώλια του Διμηνίου δεν συγκεντρώνονται σε ιδιαίτερες περιοχές του οικισμού, αλλά βρίσκονται χωρίς εξαίρεση σ' όλα τα σημεία της οικοτεχνικής δραστηριότητας, από τα σπίτια και τις εστίες τους αποθηκευτικούς χώρους και τους διαδρόμους¹. Ένα άλλο παράδειγμα είναι το πρόπλασμα οικίας από την Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, το οποίο αποκαλύφθηκε κάτω από το δάπεδο ενός σπιτιού των αρχών της Νεότερης Νεολιθικής². Περιλαμβάνει οκτώ ειδώλια και υποδεικνύει μια καινούργια χρήση, μαγικού ίσως περιεχομένου, αυτή της προσφοράς θεμελίωσης.

Η πρώτη ερμηνεία η οποία έγινε αποδεκτή θεωρεί όλα τα γυναικεία στεατοπυγικά ειδώλια ως απεικονίσεις της “Μεγάλης Μητέρας”, συνεχίζοντας έτσι την παράδοση των παλαιολιθικών “Αφροδιτών”, ενώ στα ανδρικά αναγνωρίζει μια μικρότερη σε τάξη θεότητα, το γιο ή τον εραστή της “Μεγάλης Μητέρας”. Από την πλευρά της θεωρητικής τεκμηρίωσης η ερμηνεία των ειδωλίων ως απεικονίσεις θεών δεν λαμβάνει υπόψη της την πιθανή αδυναμία του νεολιθικού ανθρώπου να συλλάβει με αφαιρετική σκέψη την έννοια του θεού. Η συστηματική θρησκεία, που προωθεί το μύθο και τη λατρεία συγκεκριμένων θεών, είναι αποτέλεσμα μιας κοινωνικής και εξουσιαστικής δομής που δεν υπήρχε στη νεολιθική εποχή. Η θεότητα ως ιδεολογικό σχήμα προβάλλει την εξουσία της κυρίαρχης ομάδας, υπαγορεύει μια θρησκευτική-ιδεολογική συμπεριφορά με υλικό περιεχόμενο⁴, δηλαδή μια πολιτική συμπεριφορά απέναντι στις κοινωνικές σχέσεις. Παρόμοιες όμως μορφές “κρατικών” μηχανισμών δε συναντούμε στη νεολιθική κοινότητα.

Η πολυτυπία των ειδωλίων δεν μας επιτρέπει να δεχτούμε ότι απεικονίζουν μια θεϊκή δυάδα ή ακόμη κάποια σειρά θεών. Διαφορετικά θα έπρεπε

1. Skafida E. 1984/85 ό.π.

2. Gallis K., A late neolithic foundation offering from Thessaly, *Antiquity* 59, 1985, 20 κ.ε.
Gallis K. - Orphanidou-Georgiadou L., Vingt visages nouveaux de la société néolithique Thessalienne, Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων του συνεδρίου «La Thessalie, Quinze années de recherches 1975-1990», Lyon 17-22 Απριλίου 1990, 40. Στο δεύτερο παρουσιάζονται κι άλλα νεολιθικά ειδώλια, με βάση τα οποία δίδονται ορισμένες νέες όψεις της νεολιθικής κοινωνίας της Θεσσαλίας.

3. Ucko P., *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete, with comparative material from the prehistoric Near East and Mainland Greece*, London 1968, 409 κ.ε.
Ταμβάκη Α., Καταγωγή, εξέλιξη και ερμηνεία των ανθρωπόμορφων ειδωλίων της προϊστορικής εποχής στο Αιγαίο, *Άνθρωπος* 4, 1977, 282 κ.ε.
Gimbutas M. 1982, 152 κ.ε.

4. Althusser L., *Θέσεις 1964-1975. Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους: ελληνική μετάφραση* Ξ. Γιαταγάνας, Αθήνα 1990, 102 κ.ε. Ο Maurice Godelier σημειώνει: “...οποιαδήποτε ιδέα γίνεται ιδεολογική από τη στιγμή που λειτουργεί στην υπηρεσία μιας κυρίαρχης ομάδας και παρουσιάζει αυτήν την κυριαρχία ως τάξη πραγμάτων” βλ. *Υποδομές, Ιστορία, Κοινωνίες* (1977), ελληνική μετάφραση Μ. Μουλά - Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ο Πολίτης* 34, 1981, 67

ν' ακολουθούν ένα γενικό τύπο, που θα επιβαλλόταν από την ήδη διαμορφωμένη αντίληψη για τη μορφή των θεών. Επιπλέον θα περίμενε κανείς να βρεθούν συγκεντρωμένα σ' ένα ειδικό χώρο, ο οποίος θα ταυτιζόταν με ιερό¹. Αυτό όμως δεν συμβαίνει. Αντίθετα, ορισμένες φορές βρίσκονται σε απορριματικούς λάκκους, όπως τα νεολιθικά ειδώλια της Κρήτης², γεγονός που δεν εξηγείται αν πράγματι ήταν ιερά αντικείμενα, εφόσον και σε περίπτωση αιφνιδίου κινδύνου θα φρόντιζαν να τα μεταφέρουν μαζί τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι και στη Μινωϊκή - Μυκηναϊκή περίοδο, σ' ένα εξελιγμένο κοινωνικά και πολιτικά στάδιο, δεν θεωρείται πάντα εφαρμόσιμο το πρότυπο της "Μεγάλης Μητέρας"³. Η οποιαδήποτε λοιπόν λατρεία θα είχε ένα "προ-θειστικό" χαρακτήρα και ίσως συνδεόταν με φαινόμενα που μπορούσαν να γίνουν αντιληπτά από τις αισθήσεις του ανθρώπου, όπως ο ήλιος και τα άστρα⁴.

Ορισμένα παραδείγματα αποκλείουν από μόνα τους κάθε θρησκευτική ερμηνεία. Χαρακτηριστικό είναι το πήλινο κεφάλι "μογγολικού" παιδιού από τον Πρόδρομο Καρδίτσας⁵. Ίσως πρόκειται για τη μαρτυρία γένεσης ενός πνευματικά και σωματικά ανάπηρου παιδιού. Αν η λειτουργία του δεν είχε "αποτροπαϊκό" χαρακτήρα, τότε αποτελεί συμβολική αναπαράσταση ενός κοινωνικού και οικονομικού προβλήματος, καθώς η περίθαλψη μη παραγωγικών ατόμων θα επιβάρυνε τα άλλα μέλη. Απεικονίζεται ένα συγκεκριμένο, υπαρκτό πρόσωπο, που δε δέχεται θεϊκούς συμβολισμούς. Το γεγονός, πιθανότατα, έφερε αναστάτωση στη ζωή της κοινότητας, πήρε μορφή και γλώσσα με τον πηλό και έγινε μήνυμα κοινωνικής οδύνης⁶.

Κατηγορηματικό είναι επίσης και ένα εντελώς πρόσφατο εύρημα, από την ανασκαφή της περιόδου 1989-1990 στο σπήλαιο Σκοτεινή, στα Θαρούνια της

1. Ucko P. 1968, 409 κ.ε.· Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 199· Θεοχάρης Δ., Νεολιθικός Πολιτισμός, Αθήνα 1981, 62 κ.ε. Για το λεγόμενο ιερό της Νέας Νικομήδειας, βλ. Rodden R., Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia: An interim Report, *Balkan Studies* 5, 1964, 114· Θεοχάρης Δ. ό.π., 62, σημ. 48· Treuil R. 1983, 505· Κοντορλή - Παπαδοπούλου Α. 1988, 17, σημ. 3

2. Ζώης Α., Κρήτη - Εποχή του Λίθου, Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 18, Αθήνα 1973, 80

3. Nilsson M., *The Minoan - Mycenaean Religion and its survival in Greek Religion*, Lund 1950², 389 κ.ε.

4. Childe G., *Man Makes Himself*, London 1965⁴, 103, κ.ε.· Ωστόσο οι αιματηρές θυσίες που παρατηρούνται κατά την NN ίσως σηματοδοτούν ένα διαφορετικό, περισσότερο συγκροτημένο ιδεολογικό σύστημα βλ. Λιανέρης Ν., Προβλήματα Θεωρητικής Αρχαιολογίας, Αθήνα 1983, 132 σημ. 15, τη διαμόρφωση δηλαδή μιας μεταβατικής οργάνωσης προς νέες σύνθετες κοινωνικές δομές, αυτές της εποχής χαλκού.

5. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 186, πίν. 87α· Θεοχάρης Δ. 1981, 64, εικ. 25

6. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, ό.π.

Εύβοιας¹. Σε θραύσμα πίθου των αρχών της Νεότερης Νεολιθικής ΙΙα² αποδίδεται πλαστικά ένα γυμνό ζευγάρι με τονισμένα τα γενετικά όργανα. Η απεικόνισή του σε χρηστικό σκεύος δεν επιτρέπει το χαρακτηρισμό του ως θεϊκό, ίσως όμως να δηλώνει την ιδέα της γονιμότητας της γης με την υποβολή σεξουαλικών πράξεων. Η εθνολογική έρευνα έχει εντοπίσει από πολύ νωρίς παράλληλα στις σύγχρονες “πρωτόγονες” κοινωνίες όπου η γονιμότητα της γης εξασφαλίζεται με την συμβολική τέλεση της σεξουαλικής πράξης μέσα στους αγρούς³. Αναλογιζόμενοι ότι το γυμνό ζεύγος παριστάνεται πάνω σε αποθηκευτικό σκεύος, ίσως θα μπορούσε να συνδεθεί με προστατευτικές δυνάμεις της παραγωγής⁴.

Η γεωργοκτηνοτροφική οικονομία της νεολιθικής κοινότητας εξαρτιόταν άμεσα από τις καιρικές συνθήκες και το φυσικό περιβάλλον, γεγονός το οποίο ευνοούσε την ύπαρξη ενός συστήματος μαγικών ιδεολογιών, σκέψεων και πράξεων⁵. Πως όμως ορίζεται η μαγεία, έστω και θεωρητικά, στη νεολιθική εποχή και σε τι διαφέρει από την οργανωμένη θρησκεία την οποία και απορρίψαμε. Διαφωτιστικές προς αυτή την κατεύθυνση, πιστεύουμε ότι είναι οι προδρομικές αλλά αξιέπραστες μελέτες του Marcel Mauss. Ο Mauss οριοθετεί τη μαγεία ως την τελετουργία μη οργανωμένης ιδιωτικής λατρείας, που περιλαμβάνει δρώντα πρόσωπα, πράξεις και παραστάσεις⁶. Διακρίνει και αναλύει τρία αλληλοεπιδρούμενα επίπεδα, στα οποία στηρίζεται η μαγική τελετουργία: α) οι ομοιοπαθητικές αρχές, β) η αντίληψη της μαγικής ιδιότητας

1. Sampson A., The Skotini Cave at Tharounia, Euboea Greece. A seasonal use of caves during the Late Neolithic, BSA 86, 1991 (υπό εκτύπωση). Ευχαριστούμε τον Αδ. Σάμπσον για την ευγενή καλωσύνη του να μας επιτρέψει να παραπέμψουμε στο δημοσίευτο ακόμη εύρημά του.

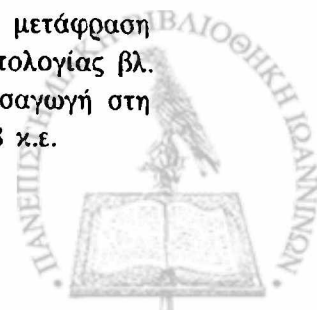
2. Ο όρος είναι νεότερος και αντικαθιστά τη λεγόμενη “Τελική Νεολιθική” (4300-3500/3300 π.Χ.) βλ. Sampson A., Some chronological problems of the End of the Neolithic and the Early Bronze Age, *Archaeometry*, Proceedings of the 25th International Symposium, εκδ. Υ. Maniatis 1989, 712 κ.ε.

3. Frazer J., The Golden Bough, μέρος 1, The Magic Art and the Evolution of kings, τόμος ΙΙ, New York 1966, 98· Freud S., Τοτέμ και Ταμπού, ελληνική μετάφραση Αντωνίου Χρ., Αθήνα 1978, 104

4. Talalay L., Neolithic Figurines of Southern Greece: Their form and function, Indiana University 1983 (αδημοσίευτη Διδ. διατριβή), 226 κ.ε. Για δύο ειδώλια της 5ης χιλ. π.Χ. από το Μάνδαλο του νομού Πέλλας έχει προταθεί μια ανάλογη υπόθεση· βλ. Παπαευθυμίου - Παπανθίμου Κ., Τρία Νεολιθικά ειδώλια από το Μάνδαλο της Μακεδονίας, *Ευλαπίνη*, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ν. Πλάτωνα, Ηράκλειο 1987, 175

5. Childe G. 1965, 100

6. Mauss M., Σχεδιάγραμμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία (1903), ελληνική μετάφραση Βεληβαθάκη Μ., Αθήνα 1990, 81, κ.ε. Για την προσέγγιση αρχαιολογίας - ανθρωπολογίας βλ. Bryony O., *Anthropology for Archaeologists*, London 1981. Ειδικά το κεφ. 1 (εισαγωγή στη σχετική προβληματική), 1 κ.ε., για το θέμα μας το κεφ. 5 (Ritual and Religion), 218 κ.ε.

ορισμένων αντικειμένων και γ) η ιδέα των δαιμόνων¹. Αν εξαιρέσουμε το τρίτο στοιχείο, παρατηρούμε ότι η μαγεία σχετίζεται μ' ένα ορατό κόσμο καθημερινών αντικειμένων και καταστάσεων, σε αντίθεση με τη θρησκεία, που κύρια πηγή της είναι η μεταφυσική αναζήτηση. Είναι δηλαδή ένας κόσμος προσιτός στη σκέψη και τις ανάγκες του νεολιθικού ανθρώπου και δεν προϋποθέτει τη δημιουργία ενός πολύπλοκου ιδεολογικού μηχανισμού στην υπηρεσία μιας αναπτυγμένης δομής εξουσίας. Αντανακλά τη σχέση του ανθρώπου προς τη φύση, τους φόβους που διακατέχουν την κοινότητα για την επιβίωσή της και τη σωστή λειτουργία της παραγωγικής διαδικασίας.

Οι αρχαιολογικές ενδείξεις όμως δεν ανταποκρίνονται πλήρως σ' αυτό το θεωρητικό σχήμα. Τα νεολιθικά ειδώλια δε βρίσκονται στο ύπαιθρο, στους υποτιθέμενους χώρους των τελετουργιών της γονιμότητας, αλλά μέσα στα σπίτια και τους χώρους της καθημερινής διαβίωσης². Η κατάσταση αυτή μας κάνει να δεχτούμε μια πρωταρχική μορφή οικιακής μαγείας, ατομικής ή οικογενειακής, που δεν αντιστοιχεί απόλυτα στη σύγχρονη “πρωτόγονη” μαγεία. Συνεπώς μια ομάδα ειδωλίων ίσως λειτουργούσε σ' ένα νεολιθικό ιδιότυπο σύστημα μαγείας, όπως κάποιοι μελετητές υποστήριξαν³. Ωστόσο αυτό δε μας υποχρεώνει να ερμηνεύσουμε όλα τα νεολιθικά ειδώλια ως μαγικά δυναμούχα αντικείμενα⁴. Ταυτοχρόνως όσο η κοινότητα με νέες μεθόδους αποκτημένες από την εμπειρία οργάνωνε καλύτερα την παραγωγή, τόσο πρέπει να αναμείνονταν και πολιτικές συγκρούσεις με τους φορείς της μαγικής σκέψης⁵. Η διαρκής παρατήρηση των καιρικών φαινομένων μέσα στις γενιές των νεολιθικών παραγωγών σταδιακά θα επέφερε την αποδέσμευσή τους από τη μαγεία, τη γνώση της λειτουργίας τους και βέβαια την κατάλληλη προετοιμασία για την αντιμετώπισή τους.

Έτσι και η μαγεία από μόνη της αδυνατεί να λύσει το πρόβλημα της χρήσης των νεολιθικών ειδωλίων. Η έλλειψη άμεσης επαφής με τη δομή της νεολιθικής κοινωνίας, που οφείλεται και στις ανασκαφικές επιλογές της έρευνας, τονίζει περισσότερο απ' όσο πρέπει τις μαγικές ιδιότητες των ειδωλίων. Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ειδωλίων, που λόγω μορφής ή περιεχομένου, δεν εντάσσεται σε προκαθορισμένες ερμηνευτικές θεωρίες. Ως παράδειγμα αναφέρουμε ένα ελλιπές ειδώλιο γυναίκας με “καμπούρα” από την περιοχή

1. ό.π., 192 κ.ε.

2. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 200

3. Ucko P. 1968, 434 κ.ε.· Ταμβάκη Α. 1977, 286

4. Παπαχατζής Ν., Η μαγική δομή της θρησκείας στα νεολιθικά χρόνια, ΑΕ 1983, 38 κ.ε. του ίδιου, Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα, Αθήνα 1987, 22 κ.ε.

5. Χουρμουζιάδης Γ., Ένας παραγωγός χωρίς αγορά (4500±150 π.Χ.), στον τόμο: “Μια μέρα ...”, δεκαπέντε ιστορίες καθημερινότητας από τα αρχαία χρόνια ως την εποχή μας, Αθήνα 1988, 11 κ.ε.

του Στεφανοβικείου της Θεσσαλίας¹. Στην περίπτωση αυτή δηλώνεται με σαφήνεια, χωρίς καμία μαγική πρόθεση, κάποιο σωματικό μειονέκτημα που έκανε εντύπωση στον ειδωλοπλάστη. Επίσης οι δύο γυναικείες καθιστές μορφές που περιγράψαμε, από τη μαγούλα “Πλάκες” και η αταύτιστη της περιοχής Συκουρίου, παριστάνουν με φυσικότητα δύο απλές γυναίκες.

Το πλήθος των νεολιθικών ειδωλίων, τα οποία τις περισσότερες φορές φαίνεται να μεταφέρουν σκηνές της καθημερινής ζωής, οδήγησε τους ερευνητές σε ποικίλες ερμηνείες². Έτσι τα καθισμένα ανδρικά ειδώλια θεωρήθηκαν αρχηγοί ομάδων ή συμβατικές παραστάσεις γεωργών που αναπαύονται. Οι καθιστές, μη έγκυες, γυναίκες ταυτίστηκαν με ηλικιωμένες, ενώ τα μη ιθυφαλλικά αρσενικά ειδώλια με ηλικιωμένους. Γι’ άλλες επίσης κατηγορίες υποστηρίχτηκε ότι ήταν παιδικά παιχνίδια, φυλαχτά, σύμβολα κοινωνικής διδασκαλίας ή μύησης στις λειτουργίες του ανθρωπίνου σώματος ή σύμβολα επιθυμίας για εγκυμοσύνη. Καθεμιά από τις παραπάνω προτάσεις δεν μπορεί να εξηγήσει ικανοποιητικά το σύνολο του υλικού. Η συμβολή της τυπολογίας στο όλο πρόβλημα είναι πολύ μικρή. Οι στάσεις των ειδωλίων της νεολιθικής Ελλάδας και της Θεσσαλίας, ειδικότερα, δεν είναι τυποποιημένες. Οι γυναικείες και ανδρικές μορφές δεν επαναλαμβάνουν σταθερούς τύπους, διαφορετικούς μεταξύ των δύο φύλων, ώστε να επιχειρηθεί μια ερμηνευτική προσέγγιση με βάση τα τυπολογικά δεδομένα. Οι νεότερες έρευνες δέχονται πλέον ότι τα ειδώλια εξυπηρετούν διαφορετικές χρήσεις³, αναγνωρίζοντας ότι πρόκειται για πολυσήμαντο και εξαιρετικά ενδιαφέρον υλικό, το οποίο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών σχέσεων.

Η οποιαδήποτε ανάλυση πιστεύουμε πως για να είναι επιτυχής πρέπει να συνδέσει τα νεολιθικά ειδώλια με την ιδεολογία της νεολιθικής κοινότητας. Ο Childe σε μια εργασία του δημοσιευμένη μετά το θάνατό του έγραφε:⁴ “And in general just one kind of ideology - institutions, beliefs and ideals - will keep that organization functioning most smoothly” εννοώντας βέβαια την προϊστορική οικονομική και κοινωνική οργάνωση. Η ιδεολογία κατά τη μαρξιστική θέση εξασφαλίζει την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής⁵, με άλλα λόγια υποστηρίζει το δεύτερο όρο ανάπτυξης μιας κοινωνίας. Ο πρώτος όρος είναι το ίδιο το σύστημα της παραγωγικής διαδικασίας.

1. Θεοχάρης Δ. 1981, 109, εικ. 68. Μουσείο Βόλου 3402, ύψ. 0,025 μ.

2. Για τις διάφορες ερμηνείες βλ.: Orphanides Gr., Towards a theory for the interpretations of material remains in archaeology: The Bronze age anthropomorphic Figurines from Cyprus, University Microfilms International, 1986, 66 κ.ε. Marangou Chr., Recherches sur les figurines et les objets en miniature du Néolithique Recent et du Bronze Ancien en Grèce, Paris, Thèse de doctorat de l' Université de Paris I, Panthéon - Sorbonne 1989 (υπό εκτύπωση).

3. Ehrenberg M., Women in Prehistory, London 1989, 74 κ.ε.

4. Childe G., Prehistory and Marxism, Antiquity 53, 1979, 94

5. Altusser L. 1990², 69 κ.ε.

Τα ειδώλια, ή καλύτερα μια μεγάλη ομάδα ειδωλίων, ως φορείς ιδεολογίας, προωθούν την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, δηλαδή τους μηχανισμούς που έθεσε η νεολιθική κοινότητα για την οργάνωση της οικονομίας. Οπότε ο νεολιθικός άνθρωπος, αφού έγινε από τροφοσυλλέκτης τροφοπαραγωγός, αναπαριστά και αναπαράγει την κατάκτηση αυτή μέσα από τον κόσμο των ειδωλίων. Κάτι παρόμοιο μπορούμε να υποστηρίξουμε ιδίως για εκείνες τις κατηγορίες ειδωλίων που περιλαμβάνουν εξημερωμένα ζώα¹, εργαλεία, τράπεζες, οικίσκους², ομοιώματα άρτων κλπ.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια επίσης και ο Γ. Χουρμουζιάδης ερμήνευσε τα ειδώλια ως σήματα μιας νεολιθικής πρωτογραφής, που συνδέονται με τη διαδικασία της αναπαραγωγής, υλοποιούν ένα σύστημα παραγωγής πληροφοριών και γίνονται έτσι φορείς μηνυμάτων, με τα οποία μεταφέρεται η πείρα μιας γενιάς³.

Ο Altusser επιπροσθέτως σημειώνει πως οι ιδεολογίες είναι “κοσμοαντιλήψεις” σε μεγάλο βαθμό πλασματικές, παραδέχεται ωστόσο ότι υπαινίσσονται κάποια πραγματικότητα⁴. Κάτω από τη φανταστική αυτή παράσταση του κόσμου κρύβεται η ίδια η πραγματικότητά του. Κατά συνέπεια και τα ειδώλια μαγικού περιεχομένου, τα οποία ενσαρκώνουν την ιδεολογία της γονιμότητας και της καρποφορίας της γης, μεταδίδουν μια φανταστική παράσταση, και γι' αυτό μαγική, που στην πραγματικότητα υπαινίσσεται την οικονομική σχέση του ανθρώπου με τη γη. Το ειδώλιο δέχεται την ιδεολογία ή τη μαγική αντίληψη που απορρέει από ένα πραγματικό, οικονομικό φαινόμενο, αυτό της φυτοκαλλιέργειας και τους κοινωνικούς μηχανισμούς που το διέπουν. Η κοινωνική ανθρωπολογία έχει ήδη αποδείξει την ύπαρξη ιδεολογικής συνάφειας μεταξύ του μαγικού αντικειμένου και των παραγωγικών σχέσεων της κοινωνίας⁵.

Συμπερασματικά καταλήγουμε σε δύο γενικές κατηγορίες ειδωλίων: α) ειδώλια με μαγικές ιδιότητες, οικονομικής όμως λειτουργίας και β) ειδώλια καθαρά κοινωνικού και οικονομικού περιεχομένου, στα οποία αναπαράγεται η αποκτημένη γνώση, εμπειρία και ιδεολογία της νεολιθικής κοινότητας. Στις

1. Για τα ζώομορφα νεολιθικά ειδώλια της Θεσσαλίας βλ. Τουφεξής Γ., Νεολιθικά ειδώλια ζώων της Θεσσαλίας, μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1990, 38 κ.ε. (ερμηνευτικές προτάσεις)

2. Χουρμουζιάδης Γ., Ένα πήλινο ομοίωμα νεολιθικού σπιτιού, Αρχείον Θεσσαλικών Μελετών 2, 1973, 213 κ.ε.

3. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 202 κ.ε.: του ίδιου, Εισαγωγή στις ιδεολογίες της ελληνικής προϊστορίας, ο Πολίτης 17, 1978, 50 κ.ε.

4. Altusser L. 1990¹, 99 κ.ε.

5. Faris J., The productive basis of aesthetic traditions: Some African examples, στο συλλογικό τόμο Art in Society, εκδ. M. Greenhalgh - V. Megaw, Duckworth 1978, 337 κ.ε.

δύο αυτές κύριες κατηγορίες θα μπορούσε κανείς να προσθέσει αρκετές υποκατηγορίες.

Αν οριζόταν ο τρόπος ένταξης ενός ειδωλίου στη μαγική κατηγορία, τότε εύκολα τα υπόλοιπα θα κατατάσσονταν στη δεύτερη. Βεβαίως διαπιστώνουμε κάποια αδυναμία στο να κατασκευαστεί ένα σαφές διαχωριστικό όριο. Κατά τη γνώμη μας, ίσως, είναι πιο σωστό κάθε ειδώλιο να εξετάζεται χωριστά, σύμφωνα με τα τυπολογικά και ανασκαφικά τεκμήρια. Έτσι, από άποψη τυπολογίας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν μαγικά τα πήλινα κεφάλια του τύπου Α6 των Γαλλή-Ορφανίδου¹, που είναι ραμφόσχημα, με τριγωνικά πρόσωπα και κυρτά στο πίσω μέρος. Έχουν μάλλον “αποτροπαϊκό” χαρακτήρα, δε θυμίζουν τίποτε το ανθρωπίνο ούτε αποδίδουν μια φυσική παραμόρφωση όπως το υδροκέφαλο παιδί του Προδρόμου ή όπως ο τύπος Α4 των Γαλλή-Ορφανίδου². Η θέση του ειδωλίου στο ανασκαφικό σύνολο είναι επίσης ένας οδηγός. Παράδειγμα τα δύο σχηματοποιημένα ειδώλια, τα οποία ανακαλύφθηκαν στο νεκροταφείο της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου, δίπλα σε τεφροδόχα αγγεία³.

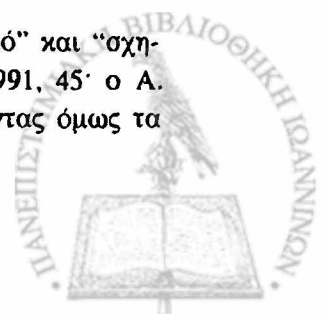
Τέλος η μελέτη της συνύπαρξης φυσιοκρατικής και σχηματικής απόδοσης σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής, ενδεχομένως, προσφέρει μια γενική αρχή διαχωρισμού. Τα σχηματοποιημένα ειδώλια ίσως να δηλώνουν αφηρημένα μια ιδέα που υποστηρίζεται από μαγικές πράξεις ενώ τα φυσιοκρατικά ν' αναφέρονται σε απλούς ανθρώπους και καθημερινές πράξεις⁴. Δηλαδή θα λέγαμε για παράδειγμα ότι ένα σχηματοποιημένο ειδώλιο κυφορούσας γυναίκας, ίσως να αποδίδει μαγικά τη γονιμότητα της γης ενώ ένα φυσιοκρατικό, αντίθετα, πιθανόν να παριστάνει απλώς μια γυναίκα της κοινότητας σε κατάσταση εγκυμοσύνης.

1. Γαλλής Κ.-Ορφανίδη Λ. 1991, 47, εικ. 14 α, β

2. ό.π., 45, 48, εικ. 8, 9, 10, 11

3. Γαλλής Κ., Καύσεις νεκρών από τη Νεολιθική Εποχή στη Θεσσαλία, Αθήναι 1982, 114, πίν. 21

4. Πρόβλημα αποτελεί και το πώς ερμηνεύει κανείς τους όρους “φυσιοκρατικό” και “σχηματοποιημένο” βλ. Χουρμουζιάδης Γ. 1973, 164 κ.ε. Γαλλής Κ.-Ορφανίδη Λ. 1991, 45· ο Α. Ζώης 1973, 81, πρότεινε αυτό το διαχωρισμό για τα ειδώλια της Κρήτης, θεωρώντας όμως τα σχηματοποιημένα ως αφηρημένες παραστάσεις της θεότητας.

SUMMARY

FOUR ANTHROPOMORPHIC FIGURINES FROM NEOLITHIC THESSALY, GREECE

Ponderings and observations for the function of Neolithic Idoloplastic

by

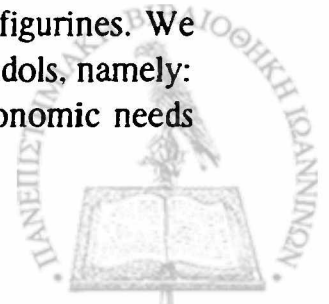
C. G. Rakatsanis and A. B. Kougoulos

In this study we would like to present four anthropomorphic pottery figurines which have been found in Neolithic Thessaly. Three of them come from the area of Tricala, which is almost unknown in the scientific research of the prehistory.

The first of the figurines is a woman sitting on the ground and originated from the "Plakes" range, near by the village of Gomphoi. It belongs to the T.III.γ. group, b' series of the G. Hourmoussiadis typology. The other two idols are a man and a woman in erect position, originated from Megalo Kefalovriso I, Tricala, come which are belonging to the groups T.I.F., α' series and T.III. α, γ' series, correspondingly. There is also a fourth figurine of a woman. This figurine belonging to the G. Racatsanis family and dates its origin from the village of Sykourion, near the city of Larissa. This figurine also belongs to type T.III.γ, b' series. All idols date back to the Early or the Middle Neolithic period with the exception on the artifacts founded at the Megalo Kefalovriso I, in the district of Tricala, which dates back to the Early Neolithic period according to the stratigraphy elements.

Furthermore, we wish to draw attention to certain considerations and observations on the Neolithic idoloplastic, with particular reference to the area of Thessaly. The question is whether there existed a nucleus of skilled idolmakers in the Neolithic community and also the interpretation made to the two most widely conceptions concerning the Neolithic idols of religion and magic is exposed to some criticism. The relationship of such idols to any system of organised religion life is to be rejected although we partially accept that there are elements of the magic thought in the ideological behaviour of the Neolithic society. Which may bear some connection to certain category of figurines. We therefore conclude that there were two general groups of Neolithic idols, namely:

a. Idols with a "magic" content in a manner satisfying the economic needs of the community.

b. Idols which present and reproduce the economic and social changes, which the Neolithic way of production had brought about.

Some figurines could be attributed to the first group, based on information obtained through excavations and the typology.

A general principle of distinction is to be suggested further. On one hand there are idols schematized which at the same period are to be found together with naturalistic idols and convey, in a way, a certain idea supported by magic actions while the naturalistic ones probably represent ordinary people and their activity.

Ioannina

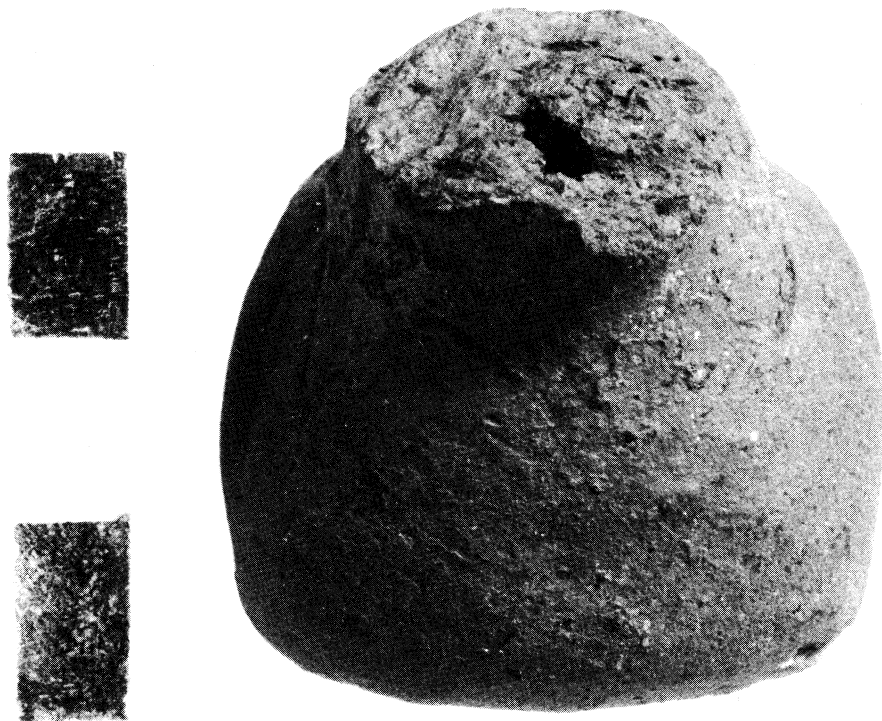
Πίν. 1. Χάρτης Θεσσαλίας με τις νεολιθικές θέσεις που αναφέρονται στο κείμενο.

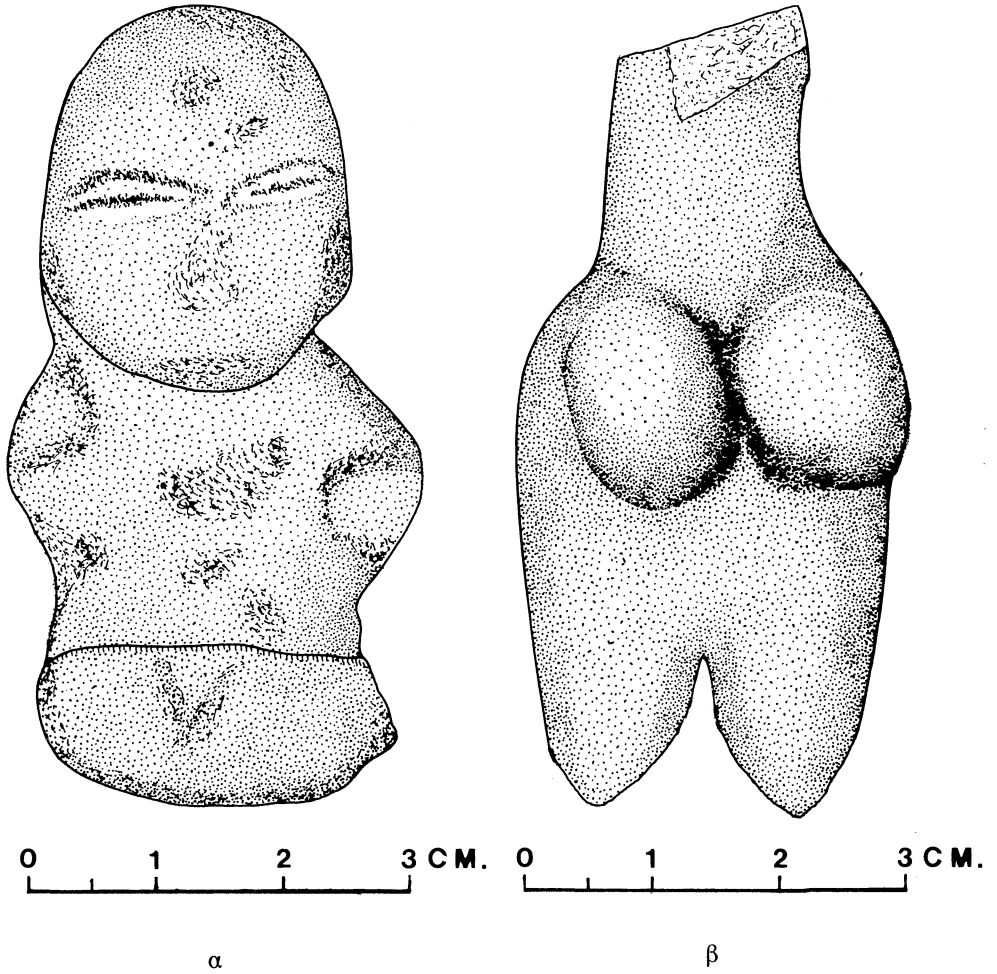
Πίν. 2. Γυναικείο ειδώλιο από τη μαγούλα “Πλάκες” Γόμφων, πρόσθια όψη.

Πίν. 3. Γυναικείο ειδώλιο από τη μαγούλα “Πλάκες” Γόμφων, πλάγια όψη.

Πίν. 4. Γυναικείο ειδώλιο από τη μαγούλα “Πλάκες” Γόμφων, επάνω όψη.

Πίν. 5. Ανδρικό ειδώλιο και γυναικείο από τη μαγούλα
Μεγάλο Κεφαλόβρυσο Ι Τριτάλων.

α

β

Πίν. 6. Γυναικείο ειδώλιο από την περιοχή Συκουρίου Λάρισας,
α πρόσθια και β πίσω όψη.

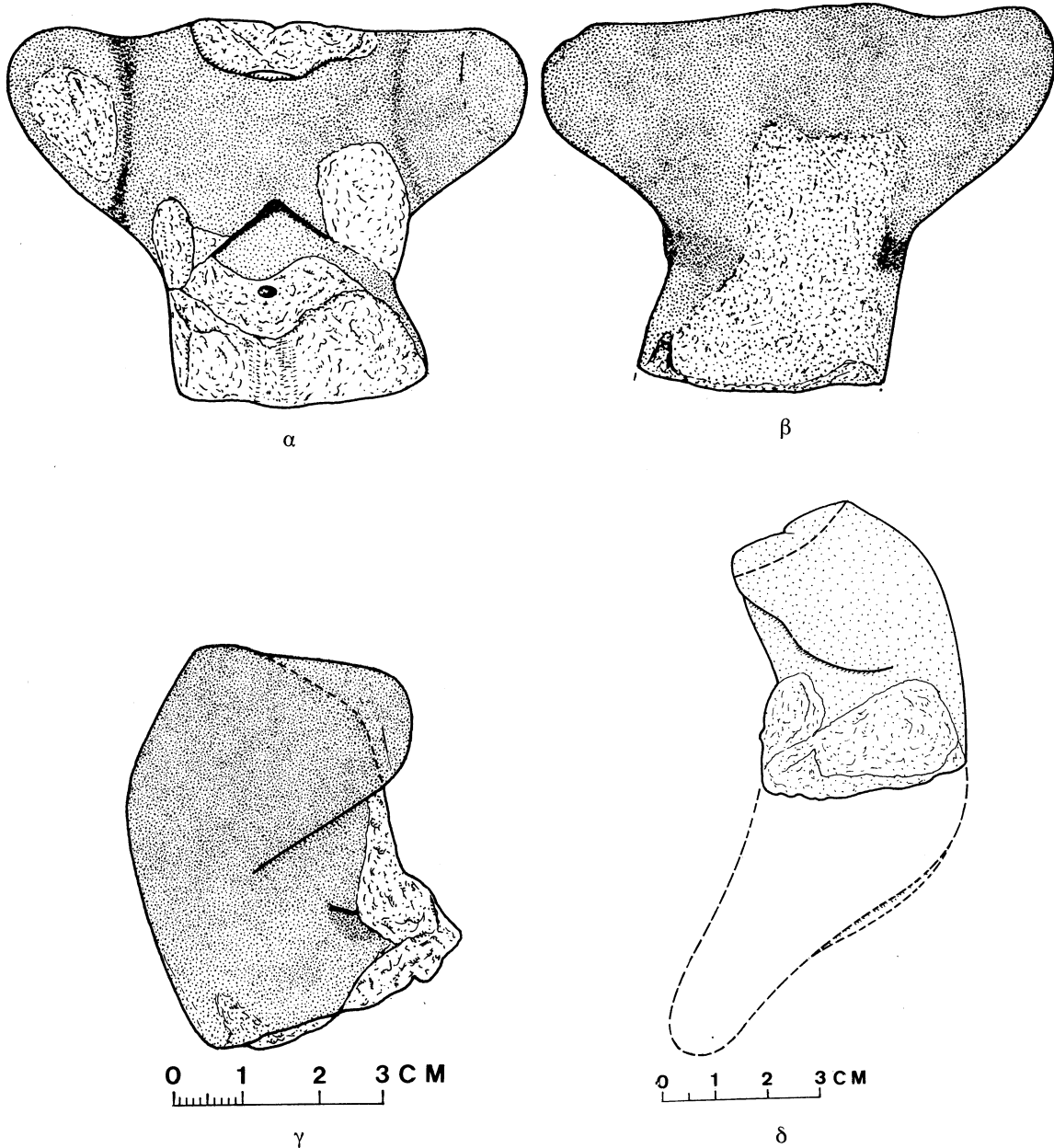

α

β

Πίν. 7. Γυναικείο ειδώλιο από την περιοχή Συκουρίου Λάρισας,
α πρόσθια και β επάνω όψη.

Πίν. 8. Σχεδιαστική απόδοση α, β, γ και πιθανή αποκατάσταση δ του ειδωλίου από την περιοχή Συκουρίου Λάρισας.